

Peter Weiss

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU

Katere slovarje smemo pričakovati po izidu Slovarja slovenskega knjižnega jezika

O Jeseni leta 1991 je izšla peta knjiga Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), v katerem je zbranih nad sto tisoč občnih besed. Ob dokončanju tega največjega slovenskega slovaropisnega podviga, katerega prva knjiga je izšla leta 1970, se ponuja možnost, da bi bilo gradivo iz doslej najboljšejšega slovenskega slovarja uporabljeno za odzadnji slovar, z njim in z na novo zbranim gradivom pa bo treba sestaviti še nekatera druga slovarska dela.

0.1 Načrti za SSKJ so bili izdelani že pred tridesetimi leti. V tistem času je bilo v jezikoslovni stroki marsikaj veliko manj domišljeno, razjasnjeno in pretehtano, kot je danes. Pisci oz. uredniki SSKJ-ja so med izhajanjem posameznih knjig prihajali do novih spoznanj in videli izboljšave, ki jih je prinesel razvoj slovaropisne, besedoslovne in sploh jezikoslovne stroke. Vendar pa so zaradi kontinuitete v SSKJ-ju morali večinoma ostajati pri starem in vztrajati pri tistem, kar je bilo zasnovano v prvi knjigi, čeprav ni bilo najboljše. (Te pomanjkljivosti bo treba odpraviti v novih slovarjih.) Zaradi tovrstne konservativnosti se je v SSKJ-ju razvoj jezikoslovne misli, kot pravijo očitki, kar malce ustavil. Vendar si je nemogoče predstavljati, da bi se tako obsežno zastavljeno delo spreminjalo od knjige do knjige, saj bi se zadnja knjiga potem preveč razlikovala od prve. Tako pa je SSKJ jezikovnoteoretično in slovaropisno zaokrožena celota. Z zelo bogatim gradivom bo še lep čas vir in glede obdelave tudi zgled za druge slovarje, ki jih je treba še napisati. Seveda pa bi se bilo tudi nevarno preveč uspravati ob SSKJ-ju, saj bo treba nove slovarje delati z upoštevanjem novih teoretičnih spoznanj in novejšega, večinoma računalniško pridobljenega in obdelanega gradiva.

1 V leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, kjer je nastal tudi SSKJ, bo neposredno in natančno po računalniškem vnosu vseh petih knjig SSKJ-ja nastal **odzadnji slovar**. Za prav širok krog bralcev ta slovar sicer ne bo preveč zanimiv, jezikoslovci pa ga bodo s pridom uporabljali. (Zasnova odzadnjega slovarja je že bila predstavljena (Weiss 1990).)

V navadnem slovarju so besede največkrat razvrščene po abecedi, in to tako, da so najprej navedene besede, ki se začenejo s črko *a*, nato besede, ki se začenejo s črko *b*, itd. V odzadnjem slovarju beremo besede prav tako abecedno, vendar pa od konca proti začetku, tj. z desne na levo, tako da

* Tu je objavljeno nekoliko prirejeno predavanje, ki je bilo prebrano v oddaji Jezikovni pogovori na Radiu Slovenija 12. novembra 1992.

so najprej navedene besede, ki se končujejo s črko *a*, nato tiste, ki se končujejo s črko *b*, itd. Tako so potem na enem mestu zbrane besede, ki se končajo na določeno črko oz. na več enakih črk; na črke *ost* se recimo končajo besede *óst*, *mladóst*, *kóst*, *enákost*, *nèenákost*, *stárost*. V odzadnjem slovarju bodo navedene v tem zaporedju, ki bo tudi sicer strogo abecedno, vendar tako, da se bodo npr. med besede z isto pripono vrivale besede, ki se le končujejo ali glasijo enako kot pripone. (Za odzadnji slovar različne besedotvorne sestavine niso pomembne — te mora upoštevati besedotvorni slovar, o katerem je govor v točki 3.)

Odzadnji slovar bo pomembna in koristna pridobitev za slovensko jezikoslovje in za jezikoslovje sploh, za šolsko rabo in za kvantitativno (statistično) jezikoslovje. V njem bodo namreč objavljene tudi številčne preglednice, v katerih bodo z nekaterih vidikov preštete iztočnice iz SSKJ-ja, že v samem slovarskem delu odzadnjega slovarja pa bodo predvidoma sproti navedeni seštevki enakih končnih sočrkij v iztočnicah (z ločeno štetimi naglasnimi dvojnicami). Natančno in še posebej pozorno v levo, tj. proti začetku iztočnice, bodo preštetá sočrkja, ki se ujemajo s priponami. Številčni podatki v odzadnjem slovarju bodo morali biti izčrpni, saj bo ta slovar na področju statističnega jezikoslovja oral ledino, tako da bodo primerjalno uporabni šele čez čas, ko bodo objavljena še druga tovrstna statistična dela in tudi drugi odzadnji slovarji, ki bodo upoštevali recimo še lastnoimensko gradivo. (V času izhajanja SSKJ-ja se je npr. zelo povečalo število izglagolskih pridevnikov na *-ljiv*. Tako recimo v prvi knjigi še ni pridevnikov *berljiv* in *gledljiv* (navedena sta v dodatku v peti knjigi), v tretji knjigi že najdemo pridevnik *obrnjljiv*, medtem, ko je v peti v kar obsežnem članku predstavljen pridevnik *uporabljliv*. Čez čas bomo v slovarju podobnega obsega najbrž lahko našli še primer *zaposljliv* (pojavlja se recimo v zvezi *težko zaposljlivi poklici*). Število pridevnikov na *-ljiv* bo zanimivo primerjati z že izdelanimi slovenskimi odzadnjimi slovarji in s tistimi, ki bodo izšli kdaj pozneje.)

2 Ko bo na voljo dovolj velika količina računalniških vnosov primernih besedil raznih zvrsti, bo iz njih mogoče narediti še dve za jezikoslovce pomembni deli, namreč pogostnostni slovar in odzadnji morfemski slovar.

2.1 V pogostnostnem slovarju bodo navedene besede, ki bodo izvirale iz natisnjenih del raznih zvrsti. V slovarju bodo besedne oblike zbrane pod osnovno slovarsko obliko — tako samostalniki večinoma v imenovalniku ednine in glagoli večinoma v nedoločniku —, slovar pa bo koristen zato, ker bo statistično določil osnovno besedišče slovenskega jezika, saj bodo različne besedne oblike pri osnovni slovarski obliki seštete. Sestavljavci predvsem manjših slovarjev bodo iz njega lahko ugotovili, katere besede morajo upoštevati v osnovnem slovarju z npr. tisoč, pet ali deset tisoč besedami.

2.2 Odzadnji slovar, ki bo narejen po SSKJ-ju, bo imel npr. besedo *miza* zapisano samo v imenovalniku ednine, **odzadnji morfemski slovar** pa jo bo (tudi s številčnimi podatki) predstavil v vseh tistih sklonih in številih, v katerih bo nastopala v besedilih. Tako bo mogoče kvantitativno (statistično) ugotoviti, kateri skloni posameznih sklanjatev so najpogostnejši, kako pogosto se posamezne glagolske oblike uporabljajo v besedilih ipd.

3 SSKJ bo tudi podlaga za nadaljnje besedotvorne raziskave slovenskega jezika in ustrezno izhodišče za **besedotvorni slovar**, ki bo prav tako namenjen predvsem jezikoslovcem. V odzadnjem slovarju bosta besedi *kost* in *neenakost* zapisani čisto blizu, v besedotvornem slovarju pa bosta stali daleč narazen. Beseda *kost* je besedotvorno gledano netvorjena, medtem, ko je beseda *neenakost* tvorjena, saj je narejena iz predpone *ne-*, podstave *enak-* in pripone *-ost*. Le v besedotvornem slovarju bo mogoče najti zbrane besede, ki imajo nekatere naglašeno in druge nenaglašeno pripono *-ost*, potem npr. vse tiste, katerih koren je *vod-* s pomenom 'voditi' (nekatero od njih so *vòd*, *vódstvo*, *vodíteljica*, *knjigovódba*, *računovódkinja*, *mulovódec*, *vodovòd*, *povódec* in *prevòd*, spremenjena podstava *vaj-* pa je še recimo v primerih *zavájjanje* in *prevájálec*). Samo v besedotvornem slovarju so lahko na enem mestu zbrane besede z ničto pripono, npr. *pék*, *vòd*, *belogláv* (ničte pripone imajo v tem primeru seveda različne pomena). Tako bo besedotvorna teorija preizkusila svoja spoznanja

na vseh knjižnih besedah, utrdila pa se bo tudi zavest o besedotvornih vrstah in pripadnosti posameznih besed.

4 Iz SSKJ-ja bo večinoma črpal gradivo tudi **slovnični slovar**, ki pa bo v primerjavi z odzadnjim in besedotvornim široko uporaben. Najprej bo izdelan v računalniški obliki, tako da bo računalnik z ustreznim programom omogočil ugotoviti vse oblike določene besede: pri samostalnikih bodo navedeni vsi skloni, pri pridevnikih vse oblike v vseh spolih in sklonih, pri glagolih bo mogoče najti vse pripadajoče oblike itd. Seveda pa bo program z besedno (in pozneje stavčno) analizo omogočal ugotavljati osnovne slovarske oblike besed — to bo izvajal z računalniškim tematizacijskim slovarjem; glagolskim oblikam *pêčem, pékel, pêci* bo recimo pripisal nedoločnik *pêči*. (Besedo *pekel* bo, če ne bo onaglašena, računalniški program lahko prepoznal tudi kot samostalnik moškega spola — nejasnost bo rešil delavec v dialogu z računalnikom.)

To delo bo predvidoma izšlo tudi kot knjiga, v kateri bodo na začetku v preglednicah vsi tipi pregibanja opremljeni s številkami, v slovarskem delu pa bo vsaka beseda imela navedeno številko tipa, ki bo ustrezala tisti v preglednicah. (Sicer so podatki o pregibanju besed dosegljivi tudi v uvodu v prvi knjigi SSKJ-ja, vendar pa so marsikdaj predstavljeni tako skrčeno, da ob njih celo večši uporabnik ostane v dvomu. Iz uvoda in iz gesla v slovarskem delu SSKJ-ja recimo ni mogoče enoumno razbrati kvalitete *e*-ja v daj., mest. in or. edninski osnovi samostalnikov srednjega spola, ki spadajo v mešani naglasni tip (npr. pri *mesó, nebó in testó*).)

5 V SSKJ-ju je že zajeta slovenska frazeologija, torej stalne besedne zveze, kot so recimo *na vse kriplje 'zelo', prešteti kaj na prste (ene roke) 'biti česa zelo malo' ali hladna vojna 'sovražna meddržavna politika brez oboroženih spopadov'*. Vendar pa so kritiki SSKJ-ja (npr. Peterman 1988 in E. Kržišnik 1987/88) opozorili, da stalne besedne zveze v njem niso prikazane in razložene, kot zahtevajo novejša slovaropisna dognanja. Dobra je v SSKJ-ju misel, da bi bile stalne besedne zveze predstavljene pri vseh posameznih polnopomenskih sestavinah (*hladna vojna* recimo pri *hladen* in pri *vojna*), slabo pa to, da ni izpeljana dosledno. Prav tako stalne besedne zveze niso najprej navedene v slovarski obliki frazema, saj zdaj iz SSKJ-ja ni mogoče vedno jasno izvedeti, katere sestavine stalne besedne zveze so obvezne in katere neobvezne (fakultativne), pa tudi ne, kaj je sobesedilo stalne besedne zveze. Tako je recimo čisto ustrezno navedena pogovorna stalna besedna zveza *nositi glavo v torbi* 'biti v smrtni nevarnosti', slabo pa zveza *ta ima pa slamo v glavi* — primerno bi bilo zapisati *imeti slamo v glavi*, pripisana razlaga pa bi morala biti 'nič ne vedeti ali ne znati'. (Vzrok za tovrstno ureditev frazeološkega gradiva nudi Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Matešić 1982).)

5.1 **Frazeološki slovar** bo moral poleg razlag predstaviti tudi sodobne ponazarjalne primere; v SSKJ-ju ob stalnih besednih zvezah ponekod manjkajo, največkrat pa so v njem predstavljeni kar kot besedilna oblika. To pa tudi pomeni, da bo v frazeološkem slovarju stalna besedna zveza — drugače kot v SSKJ-ju — lahko obdelana le na enem mestu: zveza *imeti slamo v glavi* recimo pod *slama*, saj je to prvi samostalnik v stalni besedni zvezi, pri drugih dveh polnopomenskih sestavinah — namreč pri drugem samostalniku *glava* in glagolu *imeti* — pa bo uporabnik našel kazalko, ki ga bo napotila na besedo *slama*. Tako zbrane stalne zveze bodo še stilno, zvrstno, časovno in drugače ovrednotene, s čimer bo frazeološki slovar kar najširše uporaben. Omogočal bo ustreznjejšo rabo stalnih besednih zvez, saj so pišočji in govoreči ravno pri stalnih besednih zvezah zelo netrdni in do neslovenskega, ki prodira v slovenščino, še posebno nekritični. (Predvsem v publicistiki je mogoče srečati stalne besedne zveze *prekrižati pesti, znajti se v škripcu, vrag je odnesel šalo* in podobne. Tu bo frazeološki slovar tudi normativen.)

6 Na izdelavo čaka tudi še sodobni **sinonimni ali sopomenski slovar** slovenskega jezika. Z gradivom, zbranim v SSKJ-ju, in z dodatnimi raziskavami bo mogoče sestaviti sopomenski slovar, ki bo združil besede z enakim ali približno enakim pomenom in take, pri katerih se ujemajo le posamezni pomeni, prikazal pa bo tudi razmerja med njimi. Sopomenski slovarji v zadnjem času

doživljajo pravi razcvet, saj so recimo samo v Veliki Britaniji v nekaj zadnjih letih izšli kar trije obsežni novi.

6.1 Tuji sopomenski slovarji nihajo med dvema skrajnostma. V razlikovalnih sopomenskih slovarjih so posamezni pomeni natančno ločeni in opremljeni s ponazarjalnim gradivom. Tak sopomenski slovar je zelo uporaben kot učni pripomoček za tujce, manj ustrezen pa je za praktično rabo. Zbirni sopomenski slovarji pa zanemarjajo razlage, čeprav so lahko nakazane, upoštevajo stilne in zvrstne dvojnice k sopomenkam pa tudi stalne besedne zveze. Nekateri sopomenski slovarji (tak je npr. nemški slovar *Die sinn- und sachverwandte Wörter* iz zbirke Duden (Müller 1986)) upoštevajo še t. i. nadpomenke, tako da recimo v geslu *pecivo* najdemo celo sezname na različne načine pripravljenih vrst peciva, v geslu *ozvezdje* imena ozvezdij, v geslu *meseč* pa imena vseh mesecev v letu s sopomenkami. Seveda bo tako izdelan sopomenski slovar namenjen predvsem tistemu, ki jezik obvlada — tujca, ki se slovenščine šele uči, bi lahko zapeljal in mu prej škodil kot koristil. (Prim. Hausmann idr. 1989-90: 1067-1080.)

6.2 Za začetek bi bilo dobro izdelati zbirni sopomenski slovar slovenskega jezika, katerega poglobljena naloga bi bila pomoč pri tvorjenju besedil. (V angleško govorečem svetu imenujejo tak slovar *tezaver*.) Pri pisanju večkrat potrebujemo besedo, ki jo pasivno sicer poznamo, a se je v tistem trenutku ne spomnimo, novo pa iščemo zato, ker se želimo izraziti posebej natančno ali ker s ponavljanjem nočemo pokvariti stila. Pri pisanju je treba tudi kar se da izrabljati dvojnice. V zbirnem sopomenskem slovarju bi v geslu *približno* najbrž našli primerno ovrednotene ustreznice *nekako*, *okoli*, *kak -a -o*, *okrogel -gla -o*, *cirka*, *po oceni*, *morda* in *mogoče*, pokazano pa bi bilo še *k skoraj*, kjer bi našli *blizu*, *pičel -čla -o* in *slab -a -o*, ter *k nad*, kjer bi imeli (*nekaj*, *malo*) *nad*, (*nekaj*, *malo*) *čez*, (*nekaj*, *malo*) *več kot*, *dober -bra -o* in *obilan -lna -o*.

7 Doslej tudi še ni bil napisan slovenski **antonimni ali protipomenski slovar**, v katerem bi bile zbrane besede in stalne besedne zveze z nasprotnim pomenom. Protipomenski so npr. *pari star* in *mlad*, *živ* in *mrtev*, *moški* in *ženska*, *poletje* in *zima*, *zaznamovan* in *nezaznamovan*, *začeti* in *nehati*, *za* in *proti*. Tudi ta slovar bo — tako kot sopomenski — uporabniku predvsem pomagal tvoriti besedila in širiti besedišče ter izbirati prave ali posebne pomenske odtenke. Beseda *sonce* ima lahko za protipomenski par besedo *meseč*, *zemlja*, *senca* ali *dež*, če besedo *sonce* uporabimo kot sopomenko k besedama *luč* in *svetloba*, pa sta lahko protipomenki tudi besedi *tema* ali *mrak*. Protipomenski slovar bi lahko bil tudi kar vključen v sopomenskega. (Prim. Hausmann idr. 1989-90: 1081-1083.)

8 Končani SSKJ bo morda lahko popravil mačehovsko stališče do slovenščine, ki se kaže v dvojezičnih slovarjih, saj ponuja izboljšavo slovenskega deleža v slovensko-tujejezičnih slovarjih. Tujejezični uporabnik npr. v slovensko-angleškem slovarju ne more najti kaj več kot zapisano slovensko iztočnico, pa še to brez pregibnostnih oblik, medtem ko je v angleško-slovenskem slovarju podatkov pri angleških iztočnicah neprimerno več. (Prav smešno je, da je bilo sorazmerno največ slovenske slovnice v prav majhnih žepnih slovarjih Cankarjeve založbe, žal pa v novejših, predelanih izdajah izginja.) Slovensko-tujejezičnih slovarjev nam ne bodo pisali tujci; najbrž se bomo največkrat morali potruditi kar sami, zato bi bilo odslej dobro tudi bolj paziti na to, da bo slovenščina v dvojezičnih slovarjih predstavljena kar se da izčrpno (z naglasnim, izgovornim in besednovrstnimi podatki). Tako naj bi bilo vsaj toliko časa, dokler ne bomo dobili priročnih enojezičnih slovarjev, v katerih bo mogoče najti vse te podatke in ki jih bo tuji uporabnik lahko jemal v roke. Na ta način bomo slovenski jezik približati tistim, ki se ga želijo naučiti in (bolje) znati.

9 V tem prispevku nisem pisal o enozvezkovnem in pravopisnem slovarju, ki na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša že nastajata in se bosta opirala na SSKJ, prav tako tudi ne o terminoloških slovarjih ter o etimološkem in o narečnih slovarjih, ki so tudi že v delu, pa tudi ne o tistih, ki bi bili potrebni, pa za zdaj še niti zasnovani niso. (To bi bili npr. slovar pogovornega jezika,

pravorečni slovar, slovar osnovnega besedišča, šolski slovar, tematski slovar in avtorski slovarji, pa tudi ne ravno temeljna dela, kot je npr. slovar rim.) Približno orisani so bili le nekateri potrebni slovarji, ki bodo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU lahko nastali zdaj, ko je končan SSKJ; ta bo podlaga še za marsikateri novi slovar, pri sestavljanju vseh pa ga bo treba upoštevati. Zbiranje in zapisovanje novega besedja se mora seveda nadaljevati, saj bo po novih slovarjih treba upoštevati tudi tisto, česar doslej še ni bilo ali pa je tako novo, da v SSKJ še ni moglo biti uvrščeno.

9.1 Seznam potrebnih slovarjev ni inštitutski načrt, čeprav so se nekateri od njih v inštitutskih načrtih že pojavljali, temveč prednostni seznam enega od delavcev Leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

Navedenke

HAUSMANN, Franz Joseph — Oskar REICHMANN — Herbert Ernst WIEGAND — Ladislav ZGUSTA (izd.), 1989-90, *Wörterbücher — Dictionaries — Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie — An International Encyclopedia of Lexicography — Encyclopédie internationale de lexicographie*, Berlin — New York, 1989-90 (*Handbücher zur sprach- und Kommunikationswissenschaft* 5.1-5.2).

KRŽIŠNIK, Erika, 1987/88, *Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, Slava: Debatni list 2 (1987/88), št. 2, str. 143-162.

MATEŠIĆ, Josip, 1982, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.

MÜLLER, Wolfgang (izd.), 1986, *DUDEN »Sinn- und sachverwandte Wörter«: Wörterbuch der treffenden Ausdrücke*, Mannheim — Wien — Zürich: Bibliographisches Institut, ²1986 (DUDEN 8).

PETERMANN, Jürgen, 1988, *Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, v: *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*, Ljubljana, 1988 (Obdobja 8), str. 301-310.

WEISS, Peter, 1991, *Zasnova novega odzadnjega slovarja slovenskega jezika*, v: *Jezikoslovni zapiski*, št. 1 (1991), str. 121-139.